

TÜRKİYE’DE DÜNDEN BUGÜNE AYDIN VE İKTİDAR

M. Zeki DUMAN*

ABSTRACT

INTELLECTUAL AND POWER FROM PAST TO PRESENT IN TURKEY

Throughout the history political powers needed organic intellectuals to serve their own objectives in order to reinforce their social hegemony and to preserve their regimes. Intellectuals who held knowledge as a monopoly, produced ideological formation, and generally used their cultural capital for class purposes for centuries, have sometimes conflicted with and sometimes compromised with the political powers. On the axis of this conflict and compromise, the attitude of intellectuals towards governmental structure, dominant classes, trying to protect the status quo, as well as local and universal problems all determined his relation with power. In this respect, position, function and role of the intellectual in every society differed as well. Indeed, intellectual has functioned with his criticism and opposition identity against power in Western societies while in non-western societies intellectual fulfilled governmental functions of power and legitimized power by his knowledge. In this article, which deals with the function of the intellectuals in Turkey, it will be argued that intellectuals who appear to be a historical, social and category tried to "protect" (patronize) the power (government) in the Classical Ottoman Period, to "save" (construct) in Tanzimat Reform Era and to establish his mission for building up Republican experience (Era)received his identity from the ideological-bureaucratic nature of the state in which he has grown up and raised instead of his cognitive background or critical attitude.

Keywords: Lettered, Intellectual, Political Power, Turkish Intellectual, Public Ideology.

ÖZET

Siyasal iktidarlar, tarih boyunca rejimlerini korumak ve toplumsal hegemonyalarını pekiştirmek için kendi amaçlarına hizmet edecek organik aydınlarla ihtiyaç duymuşlardır. Yüzyıllarca bilgi tekelini elinde tutan, ideolojik formasyon üreten ve genellikle kültürel sermayelerini sınıfsal amaçları için kullanan aydınlar, siyasi iktidarla kimi zaman çatışmış, kimi zaman da uzlaşmıştır. Bu çatışma ve uzlaşma ekseninde aydının yönetsel yapılar, statükoyu korumaya çalışan egemen sınıflara ve yerel, evrensel sorunlara karşı tutumu, onun iktidarla olan ilişkisi belirlemiştir. Bu açıdan her toplumda aydının konumu, işlevi ve de rolü farklılık göstermiştir. Nitekim aydın, Batı toplumlarında iktidara karşı muhalif kimliği ve eleştirel yönüyle öne çıkarken, batı dışı toplumlarda iktidarın idari fonksiyonlarını yerine getiren ve bilgi birikimiyle onu meşrulaştıran bir işlevi görmüştür. Aydının söz

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, (zekiduman@yahoo.com)

YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. XI, No. 2, (Ekim 2018)

Geliş: 04.06.2018

Kabul: 16.10.2018

Bu makaleden alıntı yapmak için: Duman, A. Z. (2018). Türkiye’de dünden bugüne aydın ve iktidar. YDÜ SOSBİLDER, 11(2), 59-79.

konusu işlevini Türkiye özelinde ele alan bu makalede, genel olarak tarihsel, toplumsal ve sınıfsal bir kategori olarak karşımıza çıkan aydının, iktidarı (devleti), Klasik Osmanlı Döneminde “korumak” (himaye etmek), Tanzimat Döneminde “kurtarmak” (ihya etmek) ve Cumhuriyet Döneminde “kurmak” (inşa etmek) misyonu edindiği, kimliğini düşünsel birikiminden ya da eleştirel tutumundan ziyade içinde yetişip büyüdüğü devletin ideolojik-bürokratik yapısından aldığı tezi savunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Aydın, Entelektüel, Siyasal İktidar, Türk Aydını, Resmi İdeoloji.*

GİRİŞ

Siyasal iktidarların bilgiyle ve bilginlerle olan ilişkisi insanlık tarihinin çok eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Sümerlerin beş bin yıl önce yazıyı bulmasıyla başta büyücüler ve şamanlar olmak üzere âlimler ve filozoflar toplumda olduğu kadar iktidarda da saygın bir yer kazanmışlardır. Nitekim her tarihsel dönemde belirli bilgilere sahip olanlar -bu kimi zaman ilkçağda olduğu gibi mistik güçleri olduğuna inanılan sihirbazlar, kimi zaman Ortaçağda olduğu gibi teolojik bilgilere sahip olan rahipler veya günümüz modern toplumlarda bilimsel ve teknik bilgiyi elinde bulunduran diplomalılar, uzmanlar, entelijensiya-sınıfsal açıdan da ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir. Bunlar, toplumsal işlevleri yanında, siyasal sistem içinde oynadıkları rollerle de dikkat çektikleri için her dönemde iktidarın ihtiyaç duyduğu kimseler olmuşlardır.

Bilginin başlı başına bir güç olması ve bu gücün ideolojik meşrulaştırmanın aracı olarak kullanılması, en başta siyasal iktidarın bilgiyi kontrol etmesine neden olmuştur. Her iktidar, toplumsal ve ideolojik hegemonyasını sürdürüebilmek için bilgiyi bir enstrüman olarak kullanmaya çalışmıştır. Zira iktidar, bilgiye gereksinim duymuş, bilgi iktidara meşruiyet ve etkililik kazandırmış, bilgiye sahip olmak, aynı zamanda iktidarın yolunu açmıştır (Bauman, 1996:62). Bu nedenle bütün siyasi rejimler, kelimeleri ve fikirleri kullanmasını bilenlere şans tanımıştır. Aron (1979:257)'un deyiimiyle, günümüzde olduğu gibi her dönemde başa geçenler, cesareti veya serveti çok olanlara değil, kitleleri ve seçmenleri ikna etmesini bilen demagoglara, düşünörlere, aydınlara daha da önemlisi bir düşünce sistemini veya işlevsel bir fikri ortaya koymuş olan doktrincilere ihtiyaç duymuştur.

Bu ihtiyaç nedeniyle aydın, genellikle siyasal iktidar karşısında bağımsız bir kimlik edinmede zorlanmışdır. Çünkü siyasal iktidar, bir yandan bilgi üretimini, kullanımını ve kontrolünü elinde bulundurmak suretiyle toplumsal ve ideolojik meşruiyetini güçlendirmek, diğer yandan ideolojisiyle, sembolleriyle, kahraman-

larıyla, mitolojileriyle, tabularıyla, ritüelleriyle, sloganları ve korkularıyla insanların dünyasına egemen olmak istemiştir (Çetin, 2003:159). Bu egemenliğin meşruiyetini de, çoğunlukla yoğun bir propagandayla ve gerek medya, gerekse aydınlar aracılığıyla gerçekleştirdiği algı operasyonu ile sivil toplumda ürettiği rıza ile sağlamaya çalışmıştır. Gramsci (1997)'nin deyiimiyle, siyasal iktidar, doğası gereği her zaman muktedir stratejilere başvurarak toplumsal, ideolojik ve kültürel hegemonyasını sürdürecektir organik aydınlar yaratmaktan geri kalmamıştır.

Aydınlar ise toplumdaki ayrıcalıklı konumları yanında, iktidar karşısına kimi zaman muhalif, kimi zaman uzlaşmacı bir kimlikle çıkmışlardır. Her ne kadar kültürel sermayeye sahip olan aydının iktidarla kurduğu ilişki, toplumdan topluma farklılık gösterse de onun ayırıcı özelliğinin, en başta politik düzen karşısında özgür ve bağımsız bir duruşa, sorgulayıcı bir tutuma, muhalif, aykırı, kışkırtıcı ve ezber bozan bir söyleme sahip olduğu söylenebilir. Ancak muhalif olmak demek, sadece iktidara muhalefet olsun diye tavır almak değildir. Hele iktidarı şikâyet etmek ise, hiç değildir. Muhalif olmak, yozlaşmış toplumsal yapı, kurum ve değerleri eleştirmek, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşama ilişkin sorunları ve bu sorunlarda iktidarın yanlısını dile getirmek ve kamuyu aydınlatma misyonu içinde hareket ederek söylenmesi gerekenleri söyleyebilmektir. Aslında aydın kavramına daha yakından bakılırsa, kavrama ilişkin tanımsal ve kuramsal izahların ortak bazı noktalarda bulunduğu görülecektir.

1. Aydın

Bugüne kadar birçok kavramda olduğu gibi, aydın kavramı hakkında da çok farklı tanımlar yapılmıştır. Aydın kim olduğu, ne iş yaptığı, sınıfsal kökeninin ve toplumsal aidiyetinin ne olduğu, kimin için çalıştığı veya neye hizmet ettiği gibi sorular sürekli tartışılmıştır. Bu tartışmaların seyrini, genellikle ideolojik tutumlar belirlemiştir, zira politik duruş noktasında solda veya sağda olmak, kavramı farklı tanımlamayı gerektirmiştir. Dolayısıyla aydın karşıtlığının ya da yandaşlığının, söz konusu ideolojik tutumların bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Özellikle de aydın karşıtlığı, hem solcu hem de tutucu çevrelerde gözlenen genel bir olgudur. Aydınlar, her ne kadar toplumcu mücadelenin başladığı ilk dönemlerde halkın sınıf bilincini geliştirdiği düşüncesiyle, sol cenah tarafından benimsenmişse de, sonraki süreçte burjuvazinin sözcüleri oldukları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Aynı şekilde tutucular da aydınları, devrimci değişimi, toplumculuğu, radikalizmi ve tanrıtanımsızlığı simgeleyen kişiler oldukları düşünülerek dışlamışlardır (Alkan, 1977:23).

Aydın kavramı genellikle entelektüel, münevver, mütefekkir veya

intelijensiya gibi kavramlarla karıştırılmaktadır. Aydın, 17. Yüzyılda, Fransızca *éclairé* sıfatından türemiş olan bir kavramdır. Özü itibariyle zihni aydınlanmış kişi demektir. Türkçeye Tanzimat Dönemi sırasında “münevver” olarak geçmiş ve sonrasında aydın denilmiştir (Kılıçbay, 1999:175). Aslında aydın, Batılı bir kavram olan entelektüelin karşılığıdır. Aydın, aydınlandırılmış ya da nurlandırılmış insan tipi demektir (Subaşı, 1996: 38). Aydın diye belli bir sınıfsal kategorinin olmadığını düşünenler (Ülgener, 2006:91) onu daha çok bağımsız bir kimlik olarak görmek istemişlerdir. Genellikle aydının kim olduğundan ziyade ne tür vasıflara ve politik düzen karşısında nasıl bir tutuma sahip olduğu sorusu öne çıkmıştır. Bu konuda Gramsci’den Benda’ya, Said’ten Sartre’ye kadar birçok düşünür, aydının özgün kimliğini onun hakikatle, doğruyla ve gerçeikle olan ilişkisi bağlamında ele almışlardır.

Diğer birçokları gibi söz konusu düşünürlerin de aydının kimliğiyle ilgili hem fikir oldukları husus, bir toplumsal rol kategorisi olarak aydının, çağına tanıklık eden, kendi içinde ve toplumdaki pratik gerçekliğin araştırmasıyla öne çıkan, egemen ideolojiye tavır alan (Sarte, 2017:37, Eyerman, 1994), toplumsal değer yargılarının yarattığı tabulara aldırmadan düşünebilen ve düşündüklerini korkmadan, çekinmeden söyleyen (Alkan, 1977:25), her platformda kanaatleri bir teori haline getiren (Aron, 1979:262) ve içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal mekanda kendi “insani konumu”nun bilincinde olan kimse (Şeriati, 2017:58) olarak görülmüştür. Ancak bu tanımlar yanında üzerinde dikkatle durulması gereken bir düşünürün, Gramsci’nin aydın tanımına yakından bakmakta yarar var. Zira onun bu konu hakkındaki düşüncesi, aydının politik düzenle, iktidarla olan ilişkisi açısından da önemlidir.

Siyasal duruşu ve mücadeleci yanıyla en önemli Marksist düşünürlerden biri olan Gramsci, aydınların toplum içindeki rolleri ve iktidarla olan ilişkileri konusunda yazdıklarıyla da tanınmıştır. Faşist Mussolini döneminde hapisanede yazdığı yazılarda iktidarın doğasına ilişkin gerek hegemonya ve rıza üretimi konusyla, gerekse sivil toplum ve organik aydın tanımıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Gramsci (1985:25-31) ’ye göre bütün insanlar aydındır, ama bütün insanlar, toplumda aydının gördüğü işi göremezler. Bununla kastettiği toplumda iki tür aydının var olduğudur. Birincisi nesilden nesile aynı işi yapan “geleneksel aydın”, ikincisi ise iktidarla ilişkisi olan ve iktidarın çıkarları doğrultusunda hareket eden “organik aydın”lar. Ona göre başa geçmek isteyen her iktidar, geleneksel aydınları “ideolojik” olarak kendine dönüştürme ve kazanma yolunda savaş verir.

Organik aydınlar, dolayısıyla egemen sınıfın elçileridir. Yerine getirdikleri

görevler ve işlevler, toplumsal hegemonya ve politik yönetimdir. Bundan dolayı organik aydın, iktidarı oluşturan bloğun ideolojik hegemonyasını kurmaya çalışır. Diğer bir deyişle organik aydın, bireysel ya da ideolojik çıkarlarından dolayı iktidarın gölgesinden ayrılamayan ve devletin ideolojik bir aygıtı/aracı olarak işlev gören kimsedir. Bu bağlamda, *toplumsal yaşamı dönüştürmek, politik düzenin meşruiyetini sağlamak, kapitalist sistemi rasyonelleştirmek ve popüler kültürü yaygınlaştırmak gibi işlevler*, günümüz organik aydının belli başlı görevleri arasında yer aldığı söylenebilir. Nitekim tarih bize, her dönemde başa geçmiş olan rejimlerin yukarıda söz konusu edilen işlevleri yerine getirecek organik aydınlara ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyaca göre de kendi aydınını oluşturduğunu da göstermiştir.

Türkiye’de aydınlar, Osmanlıdan başlamak üzere her dönemde etkili olmuştur. Klasik dönemde ulema sınıfı içinde yer alarak daha çok dini eğitim vermeye çalışmıştır. Aydınlar bu dönemde iktidarın politikalarına dini meşruiyet sağlamaya çalışmıştır. Ancak Osmanlının Avrupa karşısında gerilemeye başlaması, başta ordu olmak üzere yapısal kurumları modernleştirmeye çalışması, eğitim reformunu gerçekleştirilmesi, ulema sınıfının saygınlığını yitirmesine ve politik gücünün azalmasına neden olmuştur. Ancak Tanzimat Dönemiyle beraber, Osmanlı aydını yeni bir misyon edinerek devletin içine düştüğü durumdan kurtarmaya, hürriyet, eşitlik ve adalet isteyerek meşrutiyet rejimini kurmak suretiyle Osmanlıyı Batılılaştırmaya yeltenmiştir. Aydınlar, devlet memuru sıfatıyla, devlete muhalefet etmiştir. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle beraber yeni kurulan rejim, kendi organik aydınını da beraberinde yaratmıştır.

2. Entelektüel

Genellikle entelektüel ile aydın kavramı birbirinin yerine kullanılır. Oysa her ne kadar aynı özne veya kimliklere işaret etse de, söz konusu kavramlar arasınca ince nüanslar bulunmaktadır. Birincisi, entelektüel, Ortaçağın sonlarına doğru Latince *intellectuallis* kelimesinden türetilmiş olup, yaşamında aklı, bilimi ve bilmeyi esas alan, mevcut fikir ve düşüncelerle savaşımlar içinde olan kişi demektir (Kılıçbay, 175). İkincisi, aydından farklı olarak entelektüel, aydınlanma çağının bir ürünüdür. Onun en belirgin vasfı, eleştirel düşünceye ve sorgulayıcı bir bakış açısında sahip olmasıdır. Statü quo’ya karşıdır. Hakikati dillendirmeye çalışır. Siyasal hegemonyanın dışında kalır. Entelektüelde daha çok hakikat duygusu, aydında ise ideoloji ağır basar. Batı’da hem entelektüel, hem de aydın varken, bizim daha çok aydınımız vardır. Aynı şekilde Türkiye’de iyi felsefeciler vardır ama filozof yoktur (Dellaloğlu, 2013:43).

Entelektüel, aydından farklı olarak iktidardan ve iktidari olan her şeyden uzak kalmaya çalışır. Foucault (2005:32)'un deyişiyle entelektüelin rolü “daha çok iktidar biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem aracı olduğu yerde mücadele etmektir, ‘bilginin’, ‘hakikatin’, ‘bilincin’ ve ‘söylemin’ oluşturduğu düzende. Said (2013:15-23)’e göre ise entelektüel, “sürgün ve marjinal olarak, amatör olarak, iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan bir dilin müellifidir... Gerçek entelektüel, en çok metafizik tutkununu, çıkar gözetmeyen adalet ve hakikat ilkelerinin etkisiyle yozlaşmayı mahkûm ettikleri, zayıfları savundukları, kusurlu ya da baskıcı otoriteye meydan okudukları zaman kendileri olurlar.”Ayrırcı özelliği, hiçbir siyasi grubun, partinin adamı olmayışıdır. Entelektüel, daima gergin bir şuurdur, itirazdır ve isyandır (Meriç, 1997:287-288). Bu isyan ahlakı, hem yozlaşan toplumsal değerlere, hem de iktidarın baskıcı ve dayatmacı politikalarındadır. Yine aydından farklı olarak entelektüel, Benda (2017:78)'nın deyimiyle, iktidarla bir çıkar ilişkisi içinde olmayan, insanlığın vicdanı, yetenekli ve ahlaki donanımları gelişkin filozof krallardan oluşan bir avuç insanı temsil eder.

Entelektüel ile aydın arasındaki temel farklardan birisi de, entelektüelin aydından farklı olarak iktidarla işinin olmamasıdır. Gramsci'nin tanımladığı anlamda özellikle organik aydınlar, genellikle birer ideolog olarak siyasal iktidarın hegemonyasını yeniden üretmek ve onun toplumsal meşruiyetini sağlamak gibi bir misyonla hareket etmişlerdir. Oysa entelektüel, bedeli ne olursa olsun bağımsız ve özgür bir kimlikle iktidara karşı hakikati söylemekten asla çekinmeyen, mevcut siyasal düzenin suyuna gitmeyip onun yanlışlarını yüzüne vuran kimsedir. Bu açıdan bakıldığında yukarıda da vurgulandığı üzere, Türkiye’de iktidarla kurumsal veya organik bağı bulunmayan, eleştirel düşünme tavrıyla doğruları söylemekten çekinmeyen bir entelektüel kimliğe rastlanamıyor. Çünkü iktidarın sosyal ve kültürel yaşama egemen olduğu toplumlarda, sivil alan ve bireysel özgürlükler kuşatıldığı için eleştirel düşüncenin yeşermesi ve bağımsız entelektüelin doğması mümkün olamamıştır.

Türkiye’de entelektüelden çok aydının bulunmasının diğer bir nedeni, devlet ve sivil toplum arasında keskin bir ayrımın yaşanması ve devletin mutlak bir güç olarak sivil alanı daraltmış olmasıdır. Zira Türkiye’nin de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasında iktidardan bağımsız bir yaşam alanı bulmak adeta mümkün olmamaktadır. Günlük yaşamın en ücra mekânlarına kadar nüfuz etmiş olan ve sivil toplumun doğal seyri içinde gelişip büyümesini ve örgütlenmesini engelleyen iktidar mekanizması, demokratik siyasetin temel ilkesi olan ifade özgürlüğünü sağlamada yeterli başarıyı gösterememiştir. Dolayısıyla iktidar, müesses nizamı eleştirecek entelektüeller yerine var olan düzeni koruyacak, sürdürecektir ve bunu söylemsel olarak da üretecek aydınlara ihtiyaç duymuştur.

3. Batı Avrupa’da Aydını Ortaya Çıkaran Tarihsel, Toplumsal ve Devrimsel Gelişmeler

Siyasal birliğin ve toprak bütünlüğünün bulunmadığı Ortaçağ Avrupa’sında Kilise, zamanla hem dinsel, hem de siyasi bir güç haline gelmiştir. Kilise, bir yandan geniş topraklardan elde ettiği gelirle ekonomik bir güce dönüşerek kutsal kitaba dayalı doğmalarla oluşturduğu skolâstik düşüncüyü manastırlarla yetiştirdiği öğrencilere, diğer yandan eğitim ve düşünce hayatını tekeline alarak Aristo mantığına dayalı felsefeyi topluma aşılama çabasıyla çalışmıştır. Katolik Kilisenin egemen olduğu bu dönemden 16. yüzyıla kadar aydınlar, ruhban bir sınıf olarak toplumda değer taşıyıcı bir rol oynamıştır. Dönemin aydınları olarak karşımıza çıkan rahiplerin en önemli görevi, tanrısal buyrukları içeren kutsal kitabın öğretisini yaymak ve insanları Hıristiyan inancına yönlendirmek olmuştur.

Batı Avrupa’da rahiplerin dışında bağımsız aydınların ortaya çıkması; 15.yy’da *Rönesans*’la özgür düşüncenin, 16.yy’da *Reformasyon*’la dinsel hegemonyanın, 18.y.y’da, *Aydınlanma*’yla aklın ve entelektüalizmin ve 18.yy’da *Fransız Devrimi*’yle insan hakları ve eşitlik ilkesinin doğması yanında daha çok iki önemli tarihsel gelişmenin -matbaanın icadı ve burjuvazi sınıfının doğması- etkisi olmuştur. Hiç şüphesiz ki, Rönesans dönemiyle beraber rasyonalizm, sekülerizm ve hümanizm yüzyıllarca bilgi tekeli elinde bulunduran Kilisenin egemenliğini kırmıştır. Bir kere, bilginin düşünsel temelleri, kutsal kitap yerine Antik Yunan’da aranmış, Kilisenin en önemli ideolojik araçlarından biri olan teolojik bilgiler, yerini seküler bilgilere bırakmıştır. Bir nevi bilgi laikleştirilmiştir. Aynı şekilde üniversitelerin ortaya çıkması, ruhban sınıftan olmayan ve feodal egemen sınıftan bağımsız fikirlerin ve özgür düşüncenin yayılmasını sağlamıştır.

Reform hareketi, Kilisenin insanlar üzerindeki dinsel otoritesini kırmakla yetinmemiş, aynı zamanda dünyevi ve ruhani iktidarların ayrılması fikrini de beraberinde getirmiştir. Kilisenin toplum üzerindeki baskısının azalmasıyla dünyevi bilgi, bir değer haline gelerek düşünsel yapıtların ve eleştirel metinlerin yazılmasını sağlamıştır. Çoğu kez Kilisenin teolojisini ve uygulamalarını hedef alan bu metinler, beraberinde eleştirel tutumuyla öne çıkan aydınların doğmasına da yol açmıştır. Reform hareketleri yanında Aydınlanma Felsefesi, en başta skolâstik düşüncenin ve Kilisenin meşruiyetini tartışmalı hale getirmiştir. Zira Aydınlanma, Kilise öğretisinin aksine inanmayı değil, bilmeyi esas alan bir epistemolojiyi öncelemiş, araştırmak, sorgulamak ve eleştirmek aydınlanmanın temel ilkeleri haline gelerek bu ilkeleri kendisine rehber edinen aydınların Avrupa’daki birçok devrimsel gelişmenin zihinsel mimarları olmasını sağlamıştır.

Nitekim aklın gücüne duyulan katışıksız bir inançla (Çiğdem, 2001:36) Fransa Burjuva devrimini hazırlayan Rousseau, Voltaire, Diderot, Montesquieu, Concorcet gibi düşünürler felsefeyi, bilimi ve kültürü toplumsal değişimin gerçekleşmesi yolunda kullanmıştır. Aynı şekilde İngiltere’de endüstriyel devrimle yaşanan sınıfsal çatışma, bir yandan sosyalist fikirlerin doğuşuna yol açacak aydınların aktif bir biçimde sosyal yaşama katılmalarını, diğer yandan siyasal örgütlenmelere ve işçi sendikalarına üye olmalarına yol açmıştır. Nitekim Marx, Engels, Kautsky, Bukharin, Lenin, Trotsky ve Luxemburg gibi aydınlar ve onları izleyenler bu dönemi niteler (Alkan, 1977:6-7). Dolayısıyla aydınlar, fikirleriyle hem hızlı bir değişimden geçen topluma düzen vermeye, hem de değişimin yarattığı çatışmalara ve bu çatışmaların yol açtığı sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Batı Avrupa’da aydının özgül bir kimlik olarak kendisini var kıldığı tarihsel gelişmelerden birisi de Fransız Devrimidir. Belki de tarihte ilk kez aydınlar, fikrileriyle bir devrimin kapısını aralamıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru Kilise karşıtlığı ile öne çıkan ve başta ulusçuluk ideolojisi olmak üzere, evrensel insan hakları, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi kavramları sosyal düzenin temel ilkeleri haline getirmeye çalışan devrim hareketinin aktörlerden birisi de aydınlar olmuştur. Devrim için gerekli zemini sağlayan ve devrime giden yolda mevcut rejimi (*ancienrégime*) eleştiren aydınlar, süreçte çok önemli bir rol oynamıştır. Başta Montesquieu ve Voltaire olmak üzere Rousseau’nun düşünceleri, halk kitleleri arasında olduğu kadar aristokratlar ve din adamları arasında da tartışma yaratmış ve bu düşüncelerle kamuoyu yönlendirilerek devrim ateşinin yakılması sağlanmıştır (Rudé, 2015:19).

Batı’da kilisenin veya devlet bürokrasinin dışında bir aydın kitlesinin ortaya çıkmasında, özellikle matbaanın icadı ve okuryazar kitlenin git gide yaygınlaşmasıyla birlikte yazarlığın para etmesi gibi bazı gelişmeler etkili olmuştur. Zira sanat, bilim, edebiyat ve felsefe alanında yayınların basılmasını ve çoğaltmasını sağlayan matbaa ve bu yayınların başta kentsoylu aileler olmak üzere üniversite kesimleri tarafından takip edilmesi, doğal olarak aydının toplumsal rolünü ve işlevini de etkilemiştir. Örneğin ticaret hayatının çok geliştiği 18. yüzyıl İngiltere’inde devlet ve din hizmetleri dışında aydınların pekâlâ geçinebilmeleri mümkün olduğundan pek çok kimse üniversite tahsilini yaptığı halde din hizmetine girmediği gibi, dindar olmanın lüzumu da pek duymamıştır. Böylece söz konusu üniversitelerde ruhban sınıfı dışında yeni bir aydın zümrenin oluşmaya başladığı (Güngör, 1993:204-205) ve bu aydın zümrenin özellikle matbaada basılan kitaplar sayesinde kilisenin epistemik statükosunu ve dini otoritesini zayıflattığını söylemek mümkündür.

Matbaanın icadı (1450), yazın ve düşün hayatında adeta bir devrim yaratmış, kilise ve soylu kesimlerin tekelinden bulunan bilgi, özel alandan kamusal alana çıkmaya başlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle kitap basımı, ticari bir nitelik kazanmaya ve entelektüel düzeyde üretilen her ürünün, toplum ve okumuş kesimler tarafından izlenmeye ve satın alınmaya başlamasına neden olmuştur. Bu durum yani entelektüel ve sanatsal üretim yapanların ürünlerini iktidar sahiplerine adayarak değil, piyasaya sunarak değerlendirmeleri ve böylece geçinmek için maddi bir gelir elde etmeleri, aydınların düşüncelerini özgür bir biçimde ifade etmelerinin yolunu açmıştır (Gürpınar, 2013:26). Böylece sözlü geleneğin epistemolojisine saldıran matbaa (Postman, 2009:27), bir yandan fikrilerin aydınlar arasında tartışılmasını sağlayarak bir düşünce ikliminin oluşmasına zemin hazırlamış, diğer yandan ciddi ve rasyonel bir kamusal konuşma biçimi yaratacak bir epistemoloji işlevi görmeye başlamıştır (Postman, 2000:55).

Batı Avrupa’da aydınların ortaya çıkmasında matbaanın icadı yanında kapitalist sistemin ve burjuva sınıfının doğması da önemli bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi ruhban sınıfı, 16. yüzyıla kadar bilgiyi tekelinde tutmuş, kilise hem ekonomik, hem de politik güce sahip olduğu için bu tekelini sürdürmeye çalışmıştır. Bilgi, aynı zamanda Hıristiyan inancına dayalı teolojii meşrulaştırmada bir araç olarak kullanılmıştır. Bu süreçte Kilisenin ticari kapitalizmin gelişmesini baltalayan ilkleri (dürüst fiyat, tefeciliğin lanetlenmesi vb.) burjuvazi ile Kiliseyi karşı karşıya getirmiştir. Üniversitelerde eğitim gören pratik bilgi uzmanları, ticari kapitalizmin gelişmesini sağlayarak, hem sistemin yayılmasını sağlamış, hem de bilgiyi kullanarak yeni bir sınıf olarak dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Kapitalizm geliştikçe farklı alanlardaki uzmanlara olan ihtiyaç da artmıştır (Sartre, 2017:22-23).

Bu açıdan bakıldığında Avrupa’da aydın ve entelektüelin ortaya çıkmasında burjuva kültürünün ve kapitalist sistemin çok önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi burjuvazi, üretim gücünü geliştirmek için lonca sistemine karşı çıkmaktan (Küçükömer, 2006:54), uluslararası ticareti yaygınlaştırmaya, Amerika’yı sömürgeleştirilmekten, coğrafi keşiflere varan bir dizi tarihsel ve toplumsal gelişmenin sonucu olarak olgunlaşmaya başlamıştır. Burjuvazi, biri kilise, diğeri feodalizm ve aristokrasi ile sosyal, kültürel ve devrimci bir savaş başlatmış, Fransız Devrimi, bu savaşımın bir parlaması olarak ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Yeni Çağ’daki Avrupa entelektüel hareketinin, Avrupa toplumu ve ruhuna egemen olan feodalite ve Katolik Kilisesi’ne karşı bir tepki olarak geliştiğini söylemek mümkündür (Şeriati, 2017:117-118).

Bu tepkilerin bir sonucu olarak Burjuvazinin bağrından çıkan aydınlar,

şairler, sanatçılar, edebiyatçılar ve yazarlar, kalemleriyle kendilerini takip eden okuyucuların alkışları ile yaşamak imkânını bulmuşlardır (Aron, 1989:270). Dolayısıyla Batı Avrupa’da aydının iktidardan bağımsız bir kimlik olarak ortaya çıkmasında başta Rönesans ve reform hareketleri olmak üzere aydınlanma, matbaanın icadı, kapitalizm ve burjuva sınıfı gibi bazı toplumsal ve devrimsel gelişmelerin etkisi olmuştur. Burjuva sınıfı, nasıl ki kapitalist sistemin eğitilmiş insan gücüne duyduğu ihtiyacı karşılamak için pratik bilgi uzmanlarına gereksinim duymuşsa, aynı şekilde yüzyıllarca bilgiyi elinde bulunduran ve bu bilgiyi ruhban sınıfının çıkarları doğrultusunda kullanan Kilisenin teolojisine karşı çıkacak aydınlara da gereksinim duymuştur. Dolayısıyla burjuva sınıfının güçlenmesiyle eleştirel aklın sözcülüğünü yapan aydınlar, hem kamusal alanda daha fazla görünmeye başlamış, hem de burjuvazinin özlemini çektiği eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzen/rejim fikrinin yayılmasını sağlamıştır.

4. Klasik Osmanlı Dönemi Aydınının Siyasal İktidar Karşısındaki Tutumu: “Devleti Korumak”

Klasik dönem olarak ifade edilen Osmanlı’nın kuruluş ve yükseliş döneminde aydınlar, genellikle ilmiye sınıfı içinde yer almıştır. Bu dönemde her ne kadar günümüz anlamıyla bir aydın sınıfı yoksa da, aydının fonksiyonlarını icra eden âlimlere rastlamak mümkün. Duraklama dönemine kadar İlmiye sınıfı, Osmanlı Devlet bürokrasisinde sadece dini ve kültürel hizmetleri değil, aynı zamanda iktidarın kendisine tevdi ettiği Sünni-Türk-İslam rejimini/düzenini korumak ve onu yeniden üretmek misyonunu da edinmiştir. Zira Osmanlı, bu dönemde imparatorluk içinde bulunan farklı etnik ve dini grupların ve heterodoksi yapıların tehdidine maruz kalmış, bu tehdidi bertaraf etmek ve müesses nizamı ayakta tutmak için de halk nezdinde saygınlığı olan, dini bilgisiyle ve sosyal statüsüyle öne çıkan âlimlere (aydınlara) ihtiyaç duymuştur. İlmiye sınıfı, mahalli idareden, eğitim-öğretim hizmetlerine, hukuk davalarından, vakıf ve kültür işlerine kadar bir dizi görev ve sorumluluk almıştır.

Özellikle Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde siyasal iktidar üzerinde ilmiye sınıfının bürokratik yapı içinde yer alan diğer sınıflardan -seyfiye/askeri ve kelamiye/idari- daha fazla etkili olduğunu görmekteyiz. Reyhan (1999:76-83)’ın değişiyile “ilmiye sınıfı sadece devlet teşkilatını oluşturmak sureti ile değil, aynı zamanda eski Doğu Roma ve Orta Doğu devlet geleneğinin temel prensibi olan ve toplumda herkesin yerli yerinde olması gereğine dayanan ‘Daire-i Adalet’ ideolojisini topluma yayıp statik ve dengeye dayalı bir amme vicdanı yaratmak sureti ile toplumsal hayatta da önemli bir etkinliğe sahip olmuştur... İlmiye sınıfının

bu etkinliği ve siyasal gücü, örgütlenmesinde merkezden taşraya doğru, şeyhülislamın ifta/fatva, kazaskerin ve kadıların kaza/yargı; müderrisler ile padişah hocalarının tedaris/eğitim işlerini yürütmelerinden ve siyasal sistemin işleyişı konusunda toplumun ikna edilmesi işlevini yürüttükleri fonksiyonel-örgütlenme tarzından kaynaklanmaktadır.”

Gerek kuruluş gerekse yükselme döneminde medreselerde eğitim veren ulema, halkın günlük yaşamında karşılaştığı problemleri şer’i hukuka göre hüküm vermek yanında, yukarıda vurgulandığı gibi toplumda Sünni-İslam ideolojisini yaymak gibi bir fonksiyon da edinmiştir. Bu sınıfın mensupları, Şeyhülislam gibi devlet hiyerarşisinde en üst dini makamlara gelebilmiş, ancak Şeyhülislam’ın verdiği fetvaların veya kararların uygulanması, tümüyle Sultanın tasarrufuna bağlanmıştır. Nitekim 17. yüzyıla kadar ulema sınıfı, başta iktidarın fetih politikası olmak üzere hukuki ve idari konularda kendisine danışılan bir makam olarak devlet örgütlenmesinde çok önemli görevler almıştır (Akto, 2013:48). Bu dönemde ulemanın iktidarla yakın ilişki içinde olması, Gramsci’vari bir değişle, ulemanın Osmanlı devletinin organik aydınları olduğunu göstermektedir.

Osmanlı toplumsal-politik işleyişinde ulemanın teori ve pratik olmak üzere iki temel işlevi olduğu ve bu işlevleri yerine getirirken iktidarın olanaklarından yararlandığı söylenebilir. Osmanlı uleması, teoride devlet işlerini şer’i çerçeve içinde yürütmeye ve halkın günlük yaşamını Sünni-İslam ilkeleri çerçevesinde düzenlemeye, uygulamada ise devlet politikalarının meşruiyetini yine dini normlara dayandırmaya çalışmıştır. Bu anlamda ulemanın öncelikli işinin şer’i hükümlerle devlet çıkarlarının örtüşmesini sağlamaya çalışması, ulemanın dini kimliğinden çok bürokratik kimliğini güçlendirmiştir (Akça, 2010:331). Nitekim ulema, her ne kadar Selçuklular döneminden itibaren iktidarın bir parçası ve meşrulaştırım aracı haline gelmişse de, devlet yönetiminin asli bir organı haline gelmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşmiştir (Demirpolat-Akça, 2009:8-9). Bu dönemden sonra ulema, devlet memuru sıfatıyla ve devletin âli menfaatleri temelinde davranmaya, devletten geçinerek (Çetinkaya, 2013:34) ve devlet içinde kalarak varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.

III. Selim’den sonra ulema yerini münevvere bırakmış, ancak Batıdakilerin aksine münevver, siyasal iktidarla olan organik bağını koparmadığı gibi daha fazla yönetim içinde yer almaya çalışmıştır. Osmanlının idari, askeri ve mali konularda giriştiği reformlara sınıfsal çıkarı nedeniyle kimi zaman destek, ama çoğunlukla karşı çıkan ulema, matbaayı, gâvur icadı diyerek 200 yıl boyunca ülkeye girmesine izin vermemiş, askeri yenilgilerden sonra yeniçeri ocağının kaldırılması fikrine de

karşı çıkararak katı bir direnç göstermiştir. Klasik dönemde iktidarın politik uygulamalarına hiçbir zaman ses çıkarmayan ulema, sınıfsal çıkarlarını kaybetmeye başladığında reform karşıtı bir tutum takınmış, sistemin değişmesine ve modernleşme yönündeki çabalara engel olmaya çalışmıştır. Ulemanın bu ikircikli tutumu, zaman içinde iktidarın kendisine sunduğu olanaklardan mahrum kalmasına ve toplum içindeki itibarını kaybetmesine neden olmuştur.

Osmanlı toplumsal formasyonunda iktidar sınıfının bir grubunu oluşturan ulema, merkezi otoritenin tasarrufları yönünde hareket ederek, iktidarda ideolojik (meşrulaştırma işlevi), hukuki ve bürokratik bir fonksiyona sahip olmuştur (Başkaya, 1991:14). Ulema (aydın), bu fonksiyonlarını icra ederken temel hedefi, müesses nizamı yani iktidarı/devleti korumak, kollamak (himaye etmek), ideolojik, politik ve dinsel dayanaklarını güçlendirmek ve daha da önemlisi iktidarın dünyevi tasarruflarını ve kararlarını dinsel normlara uydurmaya çalışmak olmuştur. Ancak, ulemanın Klasik Osmanlı döneminde “devleti korumak” rolü, batılılaşma hareketleri, Tanzimat ve Islahat Hareketleriyle beraber yerini, Avrupa’ya eğitim almak üzere gönderilen, ancak Batının milliyetçi akımlarından etkilenen ve radikal modernleşme projeleriyle geri dönen aydınların “devleti kurtarmak” rolüne bırakmıştır.

5. Tanzimat Dönemi Türk Aydınının Siyasal İktidar Karşısındaki Tutumu: “Devleti Kurtarmak”

Tanzimat dönemi, Osmanlı tarihinde toplumsal, siyasal ve hukuksal değişimin en yoğun yaşandığı dönemdir. Zira Batı karşısında askeri yenilgilerin oluşturduğu büyük toprak kayıpları, siyasal iktidarı reformlara zorlamış ve bu reformların sonucunda yeni kurumlar -dahiliye, hariciye, adliye, maliye, ticaret, ziraat, maarifi umumi vb.-ortaya çıkmıştır. Osmanlı’da, başta askeri ve mali sorunlar olmak üzere ülkenin geri kalması ve politik üstünlüğün kaybedilmesi sonucu modernleşme hareketi başlamıştır. Yönetim, bu dönemde yaptığı yeniliklerle keyfiyete dayalı mutlakiyetçi anlayıştan uzaklaşarak, hukuka dayalı bir yönetim anlayışına doğru ilk adımı atmıştır. Tanzimat, öncelikle Osmanlı’da meşruiyetin tanımını değiştirmiş, patrimonyal düzen fikri yerini yasal otorite anlayışına bırakmıştır (Kalaycıoğlu-Sarıbay, 2000:5-8). Dolayısıyla devlete/iktidara çekidüzen (nizam) verme (Berkes, 2005:213) anlamına gelen Tanzimat, özünde bir yenileşme hareketi olarak doğmuştur.

Bu yenileşme hareketi, sadece modernleşmeyi değil, aynı zamanda radikal değişimi içeren aşırı Batılılaşmayı da (Mardin, 2004) beraberinde getirmiştir.

Toplum reayadan tebaa'ya, oradan da vatandaşlığa doğru geçmiş, kanun egemenliği ve özel mülkiyet oluşmaya başlamıştır. Tanzimat reformları en çok ilmiye sınıfının gücünü ve dünya görüşünü zayıflatmış, laik bürokrasi ve onun dünya anlayışını muteber kılmıştır. Tanzimat aydını, tutucu yöneticiden muhalif yazarına kadar çağdaş dünyada var olmak için değişmek ve olaylara yön vermek gerektiğini anlamış, varlığını sürdürebilmek için, geleneğini ve ortamını farklı anlayışla da olsa değerlendirmeye ve eleştirmeye çalışmıştır. Edebiyat zevkinden yönetime, Avrupa politikasından modernleşmenin yöntem ve ölçüsüne kadar birçok konu tartışılmıştır (Ortaylı, 2000:61-75). Bu tartışmaların odağında ise “devleti nasıl kurtulabiliriz” sorusu yer almıştır.

Dolayısıyla Klasik Osmanlı dönemi aydınınının temel misyonu “devleti himaye etmek” iken, Tanzimat döneminin aydını “devleti kurtarmak” amacıyla olmuştur. Tanzimat aydını, Batı karşısında zayıflayan imparatorluğu diriltmek, mümkünse onu eski ihtişamlı günlerine döndürmek için düşünsel bir çaba içine girmiş, bu çaba onu farklı ideolojik arayışlara sevk etmiştir. Çökmekte olan devleti yeniden ayağa kaldırmak işlevini üstlenen aydın, genellikle ya devlet memuru ya da asker kökenli olduğu için kimliğinin birincil referans noktası olarak devleti görmesine yol açmıştır (Coşar, 2001). Özellikle başını Ali Suavi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi aydınların çektiği Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, toplum adına düşünmek ve karar vermek gibi organik bir misyon yüklenmişlerdir. Bu organik aydınlar, sınıfsal çıkar grubunu temsil etmekten çok –zira bu dönemde Osmanlıda günümüz anlamıyla sınıfsal bir yapıdan söz etmek mümkün değildir- içinde buldukları devletin yıkılmasını engellemek amacını taşımıştır (Tıgılı, 2013:3). Eğitim amacıyla yurtdışına gönderilen aydınların çoğu, tek medeniyet olarak Avrupa'yı görmüş (Meriç, 1992:44) ve Osmanlı'nın kurtuluşunu Batılılaşmadan geçtiğine inanmıştır.

Avrupa'da eğitim almış olan aydınlar, yeni bir toplumsal grubu temsil edencesine düşün hayatına atılmaya başlamış, yeni mecmua ve gazeteler çıkarmış, öykü, hikâye, roman, piyes ve tiyatro yazılarını yazmış, okullarda ders vermeye başlamış, kısacası geçimlerini sağlamak için bilgi ve becerilerini kullanmışlardır. Kendilerinden önceki mütefekkirlerin aksine sultandan (iktidar) tümüyle bağımsız olmasa da kamusal alanda geçimlerini sağlayabilecek bir sınıf olarak ortaya çıkmışlardır. Meşruiyetini iktidardan almayan bu yeni aydın grubu, Batı tipi eğitim kurumlarında, yeni kurulan mesleki kuruluşlarda, gizli derneklerde, kitap tercüme ofislerinde kültürel bir iklim yaratmışlardır. Batı tarzındaki devlet okullarında eğitilen ilk aydınlara (genellikle Harbiye ve Tıbbiye öğrencileridir) aynı zamanda bilginin epistemolojik kökeninin İslam'ın moral ilkelerinde değil, fakat

Aydınlanmanın “laik, rasyonel” düsturunda bulunduğu öğretilmiştir (Göçek, 1999:262). Bu nedenle Tanzimat aydını, kendi toplumunun geri kalmışlığını aşmak için Batılılaşmada ısrar ederken aynı zamanda kültürüne karşı da yabancılaşmaya başlamıştır.

Çalık’ın deyişyle (2016) bu yabancılaşma karşısında “Anadolu insanı, bir süre de olsa Tanzimat aydınlarının Avrupa sokaklarında boy gösterip, boğaza nazır yalılarında ahkâm keserek memleketin kaderini tayin etmelerine katlanmak durumunda kalmıştır. Sadece yönünü değil, gönlünü de Batı’ya çevirmiş olan bu aydın tipi, halktan uzak, bohem bir hayat sürmüştür.” Türk aydınının halktan uzak ve onu küçümseyen bir tavır içine girmesinin temel nedeni, hem Batı aydınından farklı olarak sosyo-ekonomik ve sınıfsal açıdan aristokrat (seçkin) kökenli olması, her şeyden önce devletin aydını olması, devlete hizmet amacını güden teknik veya askeri okullarda laik ve seküler eğitim alması ve Avrupa siyasi geleneği içindeki çağdaş akımlardan (Keyder, 2001:72-73) özellikle de pozitivizmden etkilenmiş olması ama daha da önemlisi geleneği ve dini modernliğin önünde bir engel olarak görmesidir.

Batılılaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat aydını, toplumun değerlerini, inançlarını ve yaşam biçimini hor görmesi nedeniyle hem inandırıcılığını, hem de tutarlılığını kaybetmiştir. Zaten gerek reformcu gerekse devrimci kimliğiyle öne çıkan aydınların öncelikli hedefi, toplumu uygarlaştırmak, devleti de modernleştirmek olmuştur. Osmanlı aydını Kılıçbay (1995:362)’ın deyişyle fonksiyoner ve misyoner olarak doğmuş, ideolojik ve siyasi otoriteye karşı çıkmak yerine otoritenin emrinde bulunmuştur (Yıldız, 1995:362). Dolayısıyla Batıdakilerin aksine Tanzimat aydınının ayırıcı özelliği, devletin organik aydını olarak ortaya çıkması, modernleştirme ideolojisinin taşıyıcısı, ve savunucusu olarak merkeziyetçi reformları yürütmesi (Ortaylı, 2005:124) ve kurtarıcı bir misyonla devleti kurtarmaya çalışmasıdır. Tanzimat aydını aynı zamanda batılılaşma projesinin baş aktörleri olarak otoriter ve bürokrat vasıflarıyla halka rağmen halkı yönetmeye kalkışmışlardır.

6. Cumhuriyet Dönemi Türk Aydınının Siyasal İktidar Karşısındaki Tutumu: “Devlet Kurmak”

Cumhuriyet Dönemi aydını iki temel özelliği -halktan kopuk olması, devleti inşa etmeye çalışması- ile öne çıkmıştır. Özellikle erken Cumhuriyet döneminde ülkenin geri kalma sorunu bir zihniyet meselesi olarak görüldüğünden kültürel devrimlerin savunuculuğunu yapan aydınlar, bürokratik ve askeri kimlikleriyle yeni

devletin felsefi dayanaklarını pozitivist ideolojiden hareketle inşa etmeye kalkışmıştır. Bu dönemde Tanzimat aydınının modernleştirici rolünü devam ettiren aydınlar, muhafazakâr bir tutum takınarak toplumsal kalkınmayı gerçekleştirecek zihinsel bir devrime öncülük etmediği gibi, kendi tarihiyle, kültürüyle ve toplumuyla da sürekli kavga halinde olmuştur. Türk toplumunu muasır medeniyet seviyesine ulaştıracak yegâne yolun çağdaşlaşmadan geçtiğine inandıkları için bütün enerjilerini önce laik ve seküler temelde bir devlet kurmaya harcamışlardır.

Kemalist modernleşme projesinin ideolojik, felsefi ve tarihsel dayanaklarını oluşturmaya çalışan ve cumhuriyetin kuruluşunda aktif rol oynayan aydınlar, genellikle cahil ve gerici olarak gördükleri halkı aydınlatmak ve terbiye etmek gibi bir misyon edinmiştir. Aydının kendisine böyle bir misyonu edinmesinin temel nedeni, batının hümanizm ile başlayan ve burjuva devrimi ile devam eden tarihsel birikimini yaşamaması, halkın değerleriyle sorunu olmasa da halktan kopuk bir biçimde yaşamayı yeğlemesidir. Osmanlı aydınından erken Cumhuriyet dönemi aydınına tevarüs eden bu gelenek daha sert yansıma bularak halkın üzerinde imtiyazlı bir konum elde etmesine yol açmıştır. Düşünce ve eylemlerini halka rağmen halk için savunmuştur. Erken Cumhuriyet aydını, Osmanlı'dan devşirdiği muhafazakârlığı devrimci temalarla birleştirerek sol ile işbirliği içerisinde hareket etmiştir (Tıgılı, 2013:4-5). Aydının halk adına halkı yönetmeye çalışması doğal olarak halktan kopmasına ve kendi kültürüne yabancılaşmasına neden olmuştur.

Türk aydınının topluma yabancılaşmasının bir diğer nedeni de, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin kopuk olmasından kaynaklanmıştır. Zira Osmanlı toplumu kendi içinde avam-havas ve merkez-periferi şeklinde ayrılmış ve bu ayrım nedeniyle devlet ve toplum arasında sağlıklı bir iletişim ve ilişki yaşanmamıştır. Merkezi otoritenin de periferi üzerinde kurduğu baskı, zamanla halkın yönetimden ve yöneticilerden soğumasına neden olmuştur. Merkezde yaşayan aydınlar, hiç gitmedikleri, görmedikleri ve hakkında en ufak bir bilgiye sahip olmadıkları yerler ve insanlarla ilgili romanlar, öyküler, hikâyeler yazmış, o insanlar hakkında hükümler vermiştir. Bir tür modernleştirici geleneğin ve geri kalmışlığın tipik dışavurumu olan bu tutum, Jön Türklerden erken cumhuriyet dönemi aydınına kadar devam etmiştir (Şan, 2005:298). Aydının toplumdan kopuk olması ve ulusal değerlere bağlı bir kimlik oluşturamamasının bir diğer nedeni de aşırı batılılaşmasıdır (Türkdoğan, 2003:419). Aşırı batılılaşma, Türk aydınının kendi toplumunun tarihi-kültürel geçmişinden kaynaklı teorik, metodolojik, epistemolojik ve terminolojik özelliklerinden yoksun kalması (Subaşı, 1996:84), diğer bir deyişle modernliğin taklit, intihal ve tercüme edilmesidir.

Ülgener (2006:102)'e göre, Türk aydınının topluma yabancılaşmasının en önemli nedeni, aydının aynı zamanda bürokrat olmasıdır. Türkiye'de aydınlar devlet adamlarıdır. Bu durum, "Bir yüzü ile devamlı hikmetler savuran, her şeyin doğrusunu yalnız kendi bilen bir "akl-ı evvel"; öbür çehresi ile yetki ve uygulama alanında her şeye gücü yeten, "dediği dedik" bir kuvvet ve iktidar odağı". Batıda aydın; mantığı, çenesi ve kalemi devamlı işleyen kişi; fakat hiç bir zaman bir te'dib ve haddini bildirme cihazı değil!, Bizde ise ikisi bir arada. Hem dili dönen, hem gücü yeten! Bazen aynı kişi, bazen ayrı; fakat biri öbürünün devamlı desteği." Batının aksine Türk aydını, devlet adamı olduğu için otoriter davranmış, var olma nedeni devlet olduğu için, devletin aydını olarak hareket etmiş ve temel gayesi devleti kurtarmaya çalışmak olmuştur.

Cumhuriyet aydını sivil değil, bürokrattır, yani askerdir, paşadır, devlet memurudur. Aydın var olma nedeni devlettir. Devlete muhalefet ederken bile devlet görevlisidir. Önceliği, devletin bekası ve geleceğidir. Bütün çırpınışı, devletin içine düştüğü durumdan onu kurtarmak, bütün arayışı Batı karşısında çökmekte olan devleti ayakta tutmak ve onu muhkem hale getirmektedir. Batıdakilerin aksine Türk aydını devletin organik aydınıdır. Organik aydın, bir yandan iktidarın ideolojik ve toplumsal meşruiyetini sağlamaya çalışırken, diğer yandan kendi iktidarını da korumaya çalışır. Bu anlamda Türk aydınının karakteristik özelliği; iktidarın, devletin veya rejimin taşıyıcısı ve koruyucusu misyonunu edinmeye, Batılılaşmanın ve modernleşmenin aktörü olmaya çalışması ama daha da önemlisi devletin asli unsuru olarak toplumu yönetme hakkını kendinde görmesidir.

Sonuç

Aydınının iktidar karşısındaki tutumunun irdelendiği bu makale, genel olarak Türk aydınının sınıfsal kökeni, toplumsal rolü ve politik kimliği üzerinde durmuştur. Devletin bürokratik yapısı içinde yetişen aydınlar, bir yandan modernleştirici devlet geleneğini ve reformist politikaları hayata geçirmeye, diğer yandan halka rağmen halk adına halkı yönetmeye ve onun adına karar vermeye çalışmıştır. Türk aydını, çağdaş batılı akımlardan, milliyetçi ideolojilerden, aydınlanma felsefesinden ve pozitivistimden ziyadesiyle etkilenmiştir. Onun hayali, muasır medeniyet olarak tasavvur ettiği batının bilimsel ve teknolojik üstünlüğüne erişmektir. Bundan dolayı, aşırı batılılaşma çabasına girişerek siyasal ve kültürel alanda kimi zaman radikalizme varan devrimlere, kimi zaman toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek politikalara öncülük etmeye çalışmıştır.

Aydın, bu çabasının bir sonucu olarak hem iktidarın kalemi ve kılıcı olmuş,

hem de kendi iktidarını sürdürmeye çalışmıştır. İlginç olan şu ki, Türk aydını, ister Kemalist, sosyalist, isterse İslamcı veya demokrat, liberal olsun nihai amacı, resmi ideolojinin organik aydını olarak devletin kurucu ve koruyucu unsuru olmaya çalışmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de aydının meşrulaştırıcı dayanakları değişse de iktidar karşısındaki tutumu, konumu ve işlevi hiç bir zaman değişmemiştir. Oysa Batıda olduğu gibi aydının, iktidarla herhangi bir bağı bulunmaması, iktidarın aydını olmaması ve ne pahasına olursa olsun iktidar karşısında hakikati söylemekten geri durmaması gerekir. Türkiye’de aydınların Batı’dan farklı olarak iktidar karşısında herhangi bir varlık gösterememesinin daha doğrusu iktidar karşıtı davranamamasının en önemli nedeni devlet imkânları olmadan varlık gösterebilecek olanaklara sahip olamamasıdır.

Aydının iktidar ile olan ilişkisi, onun sınıfsal ve toplumsal konumuna göre değişiklik gösterir. Nasıl ki, sınıfsal çıkarlarından bağımsız bir aydın tipolojisi düşünmek mümkün değilse, varlığını devlete borçlu olan veya devletin imkânları sayesinde var olabilen bir aydının iktidar karşıtı olması da mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı aydınının Tanzimat ve Cumhuriyet dahil olmak üzere hayata geçirmeye çalıştığı modernleşme önlemlerinin, Batılı olmak için değil, “devletin varlığını korumak, devleti kurtarmak ve devlet kurmak” için benimsediği söylenebilir. Aslında 19. yüzyılda Osmanlı devlet adamları ve aydınların Avrupa’dan ödünç alınan despotik aydınlanma yöntemlerini benimseme nedeni de, “devletin önceliği” fikridir. Zira aydınların temel gayesi demokrasi, insan hakları, evrensel hukuk ve anayasal düzen gibi Batılı liberal değerleri savunmaktan ziyade devleti kurtarmak derdinde olmuştur. (Mardin’e göre (1962, akt., Özyürek, 2007:24)). Dolayısıyla Türk aydını, Osmanlıda “devleti korumak”, Tanzimat’ta “devleti kurtarmak” ve Cumhuriyet’te de “devlet kurmak” gibi tarihsel bir misyon edinmiştir.

KAYNAKÇA

- Akça, G. (2010). Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar. İstanbul: Palet Yayınları.
- Akto, A. (2013). “Osmanlıda Medrese-İktidar İlişkisi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı, 27.
- Alkan, T. (1977). Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Aron, R. (1979). Aydınların Afyonu. (Çev. İ.Tanju), İstanbul: Tur Yayınları.
- Başkaya, F. (1991). Paradigmanın iflası. İstanbul: Doz Yayınları.
- Bauman, Z. (1996). Yasakoyucular ile Yorumcular. (Çev. K.Atakay), İstanbul: Metis Yayınları.
- Benda, J. (2017). Aydınların İhaneti. (Çev. C. Soydemir). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Berkez, N. (2005). Türkiye’de Çağdaşlaşma. (Haz. A.Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Coşar, S. (2001). “Türkiye’de Aydın/Entelektüel Ayrışması Üzerine” Birikim, Sayı:144.
- Çalık, T. (2016). Türkiye’de Aydın Sorunu ve Türk Aydınının Çıkmazı”. http://yenidusunce.com.tr/gundem/y542-turkiyede_aydin_sorunu_ve_turk_aydininin_cikmazi.html
- Çetin, H. (2003). Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetinkaya, B.A. (2013). Türkiye’de Aydın ve Devlet Adamı Kimliği. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). Aydınlanma Düşüncesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dellaloğlu, B.F. (2013). Bir Tanpınar Fetişizmi. İstanbul: Ufuk Yayınları.

Demirpolat, A. - Akça, G. (2009). “Osmanlı Toplumunda Devlet ve Ulema”, EKEV Akademi Dergisi, Sayı.38.

Eyerman, R. (1994). *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (Çev. I.Ergüden vd.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göçek, F.M. (1999). *Burjuvazini Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*. (Çev. İ.Yıldız), Ankara: Ayraç Yayınları.

Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve Toplum*, (Çev. V. Günyol vd.), İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri*. (Çev. A. Cemgil), İstanbul: Belge Yayınları.

Güngör, E. (1993). *İslamın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gürpınar, D. (2013). *Türkiye’de Aydınım Kısa Tarihi*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Kalaycıoğlu, E. - Sarıbay, A.Y. (2000). “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay), İstanbul. Alfa Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç. (2001). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçbay, M.A. (1995). “Türk Aydınımın Dünyasını Anlamak”, *Türk Aydınım ve Kimlik Sorunu* (Haz. S. Şen). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kılıçbay, M.A. (1995). “Türk Aydınımın Dünyasını Anlamak”, *Türk Aydınım ve Kimlik Sorunu*. (Edt. S. Şen). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Mardin, Ş. (2004). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç Yazan, Ü. (1992). *Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Görüşü*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Meriç, C. (1997). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2004). Mağaradakiler, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2000). “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu” Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme. (Haz. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay), İstanbul: Alfa Yayınları.

Ortaylı, İ. (2005). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Postman, N. (2000). Televizyon Öldüren Eğlence (Çev. O.Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Postman, N. (2009). Teknopoli (Çev. H.Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Reyhan, C. (1993). “Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidar ve İlimiye Sınıfı”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 32.Sayı.3.

Rudé, G. (2015). Fransız Devrimi. (Çev. A.İ.Dalgıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Said, E. (2013), Entelektüel. (Çev.T.Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sartre, J.P. (2017). Aydınlar Üzerine. (Çev. A.Bora). İstanbul: Can Yayınları.

Subaşı, N. (1996). Türk Aydınının Din Anlayışı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Subaşı, N. (1996). Türk Aydınının Din Anlayışı. İstanbul: YKY Yayınları.

Şan, M.K. (2005). “Türk Aydınının Soykütüğü üzerine Değerlendirmeler”, Entelektüel ve İktidar. (Edt. K.Çağan). Ankara: Hece Yayınları.

Şeriatı, A. (2017). Aydın. (Çev. E.Okumuş vd.). İstanbul: Fecr Yayınları.

Tıgılı, İ. (2013). Türkiye’de Aydın-İktidar Sorunu, İstanbul: Dübam Yayınları.

Türkdoğan, O. (2003). Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ülgener, F.S. (2006). Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S.F. (2006). Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler, İstanbul: Derin Yayınları.

Yıldız, G.Y. (1995). “Türk Aydınını ve İktidar Sorunu”, Türk Aydınını ve Kimlik Sorunu. (Edt. S. Şen). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Mardin, A. Ş. (1962). The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas. Princeton: Princeton University Press, aktaran, Özyürek. E. (2007). Modernlik Nostaljisi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.